

«ВИРОСТЕ ДЕРЕВЦЕ СТРУНКЕ ТА ВИСОКЕ...»
(Іван Огієнко та Наталена Королева)

“Історія творчих взаємин видатної письменниці Наталени Королевої та духовного провідника й блискучого інтелектуала Митрополита Іларіона (Івана Огієнка), – зазначає одна з дослідниць цих взаємин Ярослава Поліщук, – підтверджує спільність багатьох поглядів та інтенцій... Підтримка Митрополитом Іларіоном творчості Н.Королевої свідчить також про конфесійну відкритість та неупередженість чільного ієрарха української православної церкви за кордоном...” [2, с.107]. До нашого часу ця історія взаємин – а тим паче взаємин літературних – розпорошена по працях цілого ряду авторів. Мета нашої розвідки – спроба поєднати різні фрагменти теми в більш-менш цілісну концепцію, надавши цій концепції хронологічного розвитку.

1

5 січня 1919 року у професора Івана Огієнка відбулося “вступлення до виконання обов’язків Міністра Освіти” Української Народної Республіки [1, с.50], а до кінця того ж року при стрімкому розвитку політичної ситуації в Україні йому вже довелося суміщати цю посаду з посадами і міністра сповідань, і головноуповноваженого Директорії на окупованій Польщею західній частині України (не враховуючи ще й посади ректора Кам’янець-Подільського університету) [1, с.50-85].

У 1919 році Наталена Королева стала співробітницею дипломатичної місії УНР у Празі.

Отже, обоє вони були в той час урядовими службовцями (нехай і різного рангу) молодій Українській державі, були особисто знайомі, невзабарі обоє стали емігрантами. І.Огієнко помітив у талановитій жінки творчі риси, які були близькі йому самому – письменницький хист, християнську зацікавленість і перекладацькі здібності при знанні шести мов; він сприяв виходові у світ 1922 року в Польщі (Тарнові) першої книжки Наталени Королевої – перекладу з латини: “Життя Святої Великомучениці Варвари. Видав проф. І.Огієнко” [2, с.101-102,107; 10, с.91]. За словами дослідниці з Польщі, “саме її професійні вміння, як також і гаряче серце, щирі переконання служити словом українському народові, високо оцінив Огієнко” [2, с.102].

Вочевидь, варто роздивитися бодай побіжно, що являла собою “екзотична постать української літератури” [12, с.87] Наталена Королева (1888-1966) до того, як життєві шляхи її вперше перетнулися з Огієнковими і як вийшов її перший книжковий твір. А являла вона собою постать вельми колоритну; “Життя письменниці, може, комусь нагадає фантастично-пригодницьку арабську казку, але насправді воно було тяжким і тривожним, суголосним тим історичним і суспільним катаклізмам, свідком і учасником яких вона була” [3, с.430-431]. Народилася вона 1888 року (тобто була на шість років молодшою за І.Огієнка) в сільській місцевості Іспанії, тож не була етнічною українкою. Батьками її були іспанська дворянка Лачерда й польський граф Дунін-Борковський, бабуся була литовського походження; мати померла при пологах, батько жив переважно у Франції. Дівчинка спочатку жила й виховувалася в бабусі на Волині, потім у дядька, католицького священика, в Іспанії. Жила деякий час у французькому монастирі. Другий шлюб батька привів його до Києва, куди переїхала 1904 року і юна Наталенка, яка закінчила тут інститут шляхетних дівчат і прилучилася до української та російської мов, здобувала подальшу освіту в навчальних закладах Парижа, Рима, Петербурга, стала доктором археології, мала й музичну освіту, влаштовувала власні персональні художні виставки, була актрисою. Під час Першої світової війни служила сестрою милосердя в

російській армії, нагороджена двома Георгіївськими хрестами, мала й поранення. Була недовго одружена з іранцем – офіцером російської армії (він загинув на війні). Після падіння УНР емігрантська доля носила її світами (рідна Іспанія, Франція, нарешті – Чехословаччина, бо мачуха мала чеське коріння (у Празі Наталена займалася проблемами шкільництва, тут побралася з українським письменником, літературознавцем, видавцем і – ширше – культурним діячем Василем Королівом-Старим, з цього часу вона й стала Королевою; жило подружжя в містечку Мельнік біля Праги) [3, с.430-433; 4, с.196; 7, с.215]. Ще 16-річною дівчиною талановита Наталена публікує у французькій періодиці свої перші (зрозуміло, франкомовні) твори. Писати белетристику українською мовою почала за порадою В.Короліва-Старого з 1919 року, її перше україномовне оповідання “Тріх (З пам’ятної книжки)” побачило світ 1921 року у віденському тижневику “Воля” [5, с.186].

2

Наступні відомі нам контакти І.Огієнка та Н.Королевої переносять нас до періоду 1935-1937 років, коли професор-видавець у своєму журналі “Наша культура” неодноразово друкував чудові твори письменниці, яка досягла в художній літературі чималих висот [6, с.28]. Чим же характеризується її белетристичний доробок у часовому відтинку 1922-1937 років?

Цей період був неодноплановим у творчому житті письменниці: якщо двадцяті та перша половина тридцятих років характеризуються затишшям, збиранням матеріалу та його осмисленням, то 1935-1937 роки – дуже плідними в різножанровій прозовій творчості Наталени Королевої. 1935 року з’являються збірка її легенд “Во дні они” й роман “1313”, 1936 року – автобіографічна повість “Без коріння” та збірка оповідань “Інакший світ”, 1937 року – повість “Предок” [5, с.182]. У цих творах чітко проступає одна з чільних тем письменниці – християнство, його виникнення, історія та розгалуження, взаємини з язичництвом. Зарубіжна українська (перважно галицька) критика по-різному оцінювала цю белетристику Н.Королевої (радянська, звісно, замовчувала). У варшавському журналі І.Огієнка “Наша культура” за 1936 рік у рубриці “Рецензії й огляди” з підзаголовком “Новини нашої літератури” було опубліковано розмірковування над творами Н.Королевої “Повість із середньовіччя” та “Во дни они. Нариси” (автор – доктор В.Безушко) [11, с.311]. Професор і церковний ієрарх І.Огієнко не тільки друкував як видавець твори Наталени, а й підтримував творчу спрямованість письменниці. Зокрема, враховуючи надто суворі закиди критиків щодо характеру української мови та її історичної стилізації у прозі Н.Королевої, І.Огієнко, уважний читач публікацій Наталени, присвятив цьому питанню статтю в часописі “Рідна мова” (1937 рік, ч.4); науковець високо в цілому поцінував мовно-стилістичний рівень Наталени, вважаючи його переважно взірцевим, правильним, літературним, хоча теж не обійшовся без критичних зауважень [2, с.104,108]. Та й змістовний бік цих творів Н.Королевої був близький І.Огієнкові; зокрема, “позицію категоричного несприйняття поганства, нищення та затирання всяких його слідів, з якою Королева зіштовхнулася у Росії, вона вважала немудрою, недалекоглядною. Такі оцінки, висловлені в повісті “Без коріння”, перегукуються з добре аргументованими думками Митрополита Іларіона, котрий у своїх наукових студіях прагнув своєрідно реабілітувати дохристиянські культи на Україні. Королева і Огієнко сходяться у цьому погляді на історію віри” [2, с.105]. Пізніше, у ґрунтовній монографії 1949 року “Історія української літературної мови”, І.Огієнко сумарно повторив цю неоднопланову оцінку творчості Н.Королевої 30-х років ХХ століття: “Сильно зростає на своїй культурі й літературна мова наших е м і г р а н т с ь к и х письменників... поза Україною, що з 1918 року чи пізніше змушені були покинути свою Батьківщину, хоч деякі з них навчалися її головно на еміграції й з галицьких джерел: така мова... Наталі К о р о л е в о ї та ін. ...В українській літературі народилася нова ділянка її – література релігійна чисто х р и с т и я н с ь к а. Письменниця Наталя К о р о л е в а (Дунін-Борковська, 1888) часто торкається Євангельських тем, але мова її не чиста” [8, с.290].

Наступний період епістолярного спілкування І.Огієнка та Н.Королевої настав у середині 50-х років, коли митрополит, мешкаючи в Канаді, розшукав письменницю в Чехословаччині, й написав їй листа. Дякуючи своєму поважному симпатикові, Наталена в листі від 4 вересня 1956 року до редакції Огієнкового часопису “Віра й культура” (опубліковано 1958 року) розповіла йому про своє життя в нелегкій ситуації та про той проміжок часу, який минув після їхнього попереднього, ще довоєнного контактування: “Довго ходили чутки по світі, що я вже не живу, що мене вбили німці. Бо я не належала до жодної організації і за останні роки німецької окупації не писала, бо ніде мене не хотіли друкувати. Щоб жити – я вчителювала. А по 5-6 годинах учительської праці не дуже розпишешся! Перший “об’явив”, що я жива, Митрополит д-р Іларіон... Об’явив він це випадково від якогось українця, що перенісся з Мельніки до Канади. Написав мені, прохаючи, аби я дала коротеньку замітку “про себе, щоб помістити у часописах”. Я написала...” [2, с.106]. Про стан Н.Королевої писав І.Огієнкові Ф.Гай-Гаєвський з Чехії 23 вересня 1957 року: “Живе тут одна стара людина. Стара письменниця, Наталена Королева (вдова по пок[ійному] Королеву-Старому). Вона живе в дуже тяжких матеріальних умовах, а за свою працю для добра української культури має право на підтримку. Там у Канаді існують якісь допомогіві комітети. Чи не могли Ви своїм авторитетом вплинути на них, щоб вони їй хоч раз на місяць висилали якийсь пакуночок?” [13, с.99]. 6 жовтня митрополит Іларіон відповів на це звернення: “Листа про п.Королеву написав до Фонду Допомоги, – може що й вийде з цього. Маленьку допомогу вишлю й я” [13, с.100].

Іванові Івановичу Наталена сама писала 15 жовтня 1957 року: «Зворушив мене Ваш лист, аж до сліз, по смерті Дружини українці мене йлком відцурались. Ось вже 15 років Дружина вмер 10/ХІІ 1941 р. – не голоситься до мене ніхто... Живу як Робінзон на безлюдному острові – навіть без “П’ятниці”» [5, с.190]. На прохання митрополита Н.Королева надіслала йому 1958 року автобіографічний нарис (додавши список своїх надрукованих і неопублікованих творів), якому І.Огієнко надав такого великого значення, що власноручно переписав його [5, с.191]. Крім того, редакція “Віри й культури”, взявши за основу лист Н.Королевої до митрополита від 19 січня 1958 року, підготувала інформаційну статтю про письменницю (опубліковано в ч.4-5 за 1958 рік) [2, с.106].

Отже, в 1957-1958 роках між І.Огієнком і Н.Королевою зав’язалося досить жваве листування. Та перш, аніж торкнутися його (та деяких дотичних до листування матеріалів) філологічної складової, доцільно простежити, що вийшло з-під пера письменниці й побачило світ поміж 1937 та 1956-1958 роками, що міг прочитати І.Огієнко. Публікації в Наталени такі були, попри її слова про довге творче мовчання. 1938 року читаюча уукраїнська публіка познайомилася з повістю “Сон тіні”, 1942-1943 року – з “Легендами старокиївськими”; можна до цього додати ще повість 1939 року “Quid est veritas?” (“Що є істина?”), яка була опублікована в Чикаго аж 1961 року [3, с.433].

Як оцінював І.Огієнко цей доробок письменниці? Оскільки і в цих творах Н.Королевої помітною була християнська проблематика, то зі змістовної точки зору саме вона перш за все й цікавила митрополита – тут уже скоріше як теолога, ніж як літературознавця). Ось, наприклад, що писав він про нарис “Лепрозний”, в якому Наталена досить суперечливо взялася за художнє доосмислення образу євангельського Варавви (у Святому Письмі він лише згаданий там, де йдеться про спробу Понтія Пілата врятувати Ісуса Христа від страти): “Королева протирічить сама собі, бо зве його кілька разів розбишакою, таким і змальовує його в нарисі. Але інтуїтивне твердження, що Варавва оступився за гноблених, та й з багатіями довго не розмовляв, свідчить про те, що Н.Королева спинялася над питанням, чого то народ так завзято вимагав від Пілата відпустити їм власне Варавву. Вважаю Варавву за **повстанця** проти римської влади. В світлі цього погляду стають зовсім ясні два євангельські факти, а саме: 1) чому народ, що завжди йде проти звичайних розбишак, так уперто домагався звільнення Варавви, – бож він був народним месником у його очах проти проти чужої влади, і 2) чому Пілат бажав звільнення Ісуса, а

замордування Варавви: з римського погляду небезпечніший був повстанець. Можливо, Королева намагалася уподобити образ Варавви із концепцією реабілітації Понтія Пілата, а тому і не дала однозначної відповіді на питання: ким же насправді був Варавва?” [5, с.185]. У цьому пасажі вражає глибинне проникнення І.Огієнка в євангельський текст, його вміння тонкими логічними ходами розшифрувати те, що в аналізованому біблійному тексті лише намічене штрихом. Окрім того, здається не випадковим і те, що І.Огієнко побачив у праці Н.Королевої спробу реабілітації Пілата: справа в тому, що уродженка Іспанії Наталена викохувала ідею, згідно з якою вона є нащадком Понтія Пілата, також вихідця з Іспанії [5, с.184].

Що ж до мовного аспекту творів Н.Королевої, то тут, як і раніше, професор-лінгвіст І.Огієнко в листах до письменниці звертав увагу на деякі прояви важкості стилю, що частково можна пояснити тематичною (історико-релігійною) специфікою цих творів. Н.Королева в листі до митрополита від 27 липня 1958 року не погоджувалася з цими критичними зауваженнями, але ця суперечка не призвела до якоїсь ворожнечі між двома творчими особистостями [5, с.190]; “Суттєві світоглядно-ідеологічні розбіжності чи дрібні непорозуміння не стали на шляху їхніх добрих стосунків” [2, с.101]. Листування між І.Огієнком та Н.Королевою 50-х років так оцінено дослідницею їхніх взаємин: “Це був істинний крок до повернення її літературного імені до активного обігу” [2, с.106].

Слід у розвиток нашої теми присвятити бодай декілька слів чоловікові Наталени – Василю Короліву-Старому (1879-1941), який вже згадувався вище. Він відіграв винятково велику роль у становленні Наталени саме як **української** письменниці, був фактично її вчителем-мовником. Хоча й не гуманітарій за першим своїм лікарсько-ветеринарським фахом (за першим фахом І.Огієнко також був медиком), В.Королів-Старий став помітною постаттю в розвії української культури в еміграції. Він, як і І.Огієнко, був поборником єдиної української літературної мови без розподілу на наддніпрянський та наддністрянський різновиди, за що й був відзначений І.Огієнком в “Історії української літературної мови” [8, с.270]. Взагалі в Огієнковому журналі “Рідна мова” 30-х років Василь був активним і бажаним дописувачем [6, с.20], він разом із дружиною листувався з І.Огієнком [5, с.183]. На 1938 рік він був автором 113 книжок і кількох тисяч статей [5, с.189]. В.Королів-Старий, очевидно, був під час нацистської окупації Чехословаччини нелояльним до гітлерівських властей, бо, за свідченням Наталени, вмер після допиту в гестапо [5, с.190]. Без такого вірного й сильного помічника Наталена Королева не стала б тією помітною постаттю української літератури ХХ століття, якою ми її знаємо й маємо знати ще більше.

Вже навіть коли митрополит Іларіон був уже важко хворим, він як редактор-видавець часопису “Віра й культура” не забував про творчий доробок Наталени та її чоловіка. Так, у 7-8 числі за 1967 р. було вміщено публікацію Олександри Чернової-Животко, присвячену світлій пам’яті Наталени Королевої та Василя Короліва-Старого [9, с.198]. В особистій бібліотеці митрополита Іларіона знайшли своє гідне місце праця В. Королева-Старого про Симона Петлюру (Київ-Прага, 1919) та його ж оповідання, видані 1923 року в Каліші [11, с.383].

Список використаних джерел

1. Огієнко Іван. Моє життя. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. Поліщук Ярослава. Наталена Королева та митрополит Іларіон (спільність концепції віри) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія історична та філологічна. – Випуск ІV. – Кам’янець-Подільський, 2007.
3. Мишанич Олекса. Наталена Королева // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – Книга перша. – Київ: Рось, 1994.
4. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.

5. Тюрменко Ірина. Наталена Королева та її сучасники: Іван Огієнко, Олександр Кошиць, Василь Королів-Старий // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія історична та філологічна. – Випуск III. – Кам'янець-Подільський, 2006.
6. Опанасюк Олесь. Рідне слово на чужині: Іван Огієнко – редактор і видавець. – Житомир: Перевесло, 2004. – 48 с.
7. Качкан Володимир. Хай святиться ім'ятвоє. – Книга третя. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
8. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
9. Тимошик Микола. “Лишусь навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православний Собор Св. Покрови – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
10. Ляхоцький Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги. 2000. – 528 с.
11. Ляхоцький Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
12. Даниленко Володимир. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. – Київ: Академвидав, 2008. – 352 с.
13. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.